

Віктор ЗІНЧЕНКО

**ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ
СВІДОМОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА
СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ
В ЗАХІДНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ
ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ**

У статті аналізуються ідеї соціалізації в концепції моральної свідомості західної філософії освіти. Досліджуються основні закономірності розвитку гуманістичного підходу до проблем громадянської інституалізації виховання і формування ціннісних орієнтацій.

У сучасній західній соціальній філософії освіти в межах так званого гуманістичного підходу основним питанням є соціально-психологічний аналіз моральної свідомості в індивідуальних і суспільних діях, розробка форм виховання з метою прищепити людям моральні принципи та дослідження проблеми соціально-морального авторитету. Ключовими питаннями в цьому напрямі є: як моральна свідомість співвідноситься з індивідом, особою і суспільством? Хто є моральним суддею? Що забезпечує силу моральному закону? Як у соціально-історичному сенсі поняття суспільної моралі співвідноситься з категоріями а) вільної волі; б) універсализму? При аналізі процесу формування зрілої в моральному відношенні особистості прихильники сучасної західної «моральної філософії освіти» широко використовують результати психологічних досліджень, фіксують конкретні проблеми освіти та виховання, що виникають у сучасному індустріальному суспільстві. Зокрема, вони спираються на запропоновану Л. Кольбергом в якості основи суспільного розвитку і соціально-етичного виховання схему поетапного розвитку моральної свідомості. Сутність цієї схеми Кольберг вперше висловив в доповіді «Стадії морального розвитку як основа морального виховання», з якою він виступив у 1971 р. в Торонто на конференції з проблем етичного виховання.

Ідеї Кольберга є предметом жвавих дискусій. Прихильники запропонованої ним системи виховання і освіти вважають, що його пропозиції вносять істотні зміни в зміст виховання, націлюючи на розвиток у особистості свідомої організаційної структури, котра дозволяє аналізувати, по-

яснювати і ухвалювати рішення з важливих моральних та соціальних проблем. Тим самим система виховання Кольберга, на їхню думку, спрямована проти конформізму, бо її завданням є розвинути у кожного здатність до самостійних суджень і рішень [9, 103]. До того ж переконливості ідеям Кольберга додає те, що вони спираються на експериментальну базу. На адресу Кольберга лунають і різко критичні зауваження, проте вони не знижують популярності його ідей за кордоном.

Л. Кольберг — один з тих, хто продовжує розробляти напрями теорії виховання, націлені на розвиток пізнавально-ціннісної орієнтації особистості (*cognitive-developmental value education*), або пізнавально-ціннісного підходу до системи виховання. Цей підхід базується на припущенні, що моральне виховання стимулює природний процес розвитку моральних суджень від однієї стадії до іншої, забезпечуючи досягнення морально зрілої особистості. Знаходячись значною мірою під впливом ідей Дьюї і Піаже, Кольберг стверджує, що моральне виховання стимулює «природний розвиток власних моральних суджень і здібностей людини, що допоможе їй надалі використовувати ці судження для контролю над своєю поведінкою» [6, 72]. Ідею про те, що «філософія освіти розглядає виховання як постійне зростання людини» [5, 466], він протиставляє рольовій теорії. Остання передбачає підкорення поведінки особистості нормам, які повинні бути внесеними у свідомість індивіда за допомогою механізму інтеріоризації (стати частиною внутрішньої структури її свідомості). «Зайва соціалізація індивіда, — стверджує Кольберг, — неминуче призводить до втрати ним своєї унікальності».

Проте, згідно з Кольбергом, природний характер процесу виховання не означає, що він може здійснюватися стихійно. Через його складність на допомогу повинна прийти система виховання. Кольберг вважає головною метою процесу виховання формування почуттів і понять справедливості, моральної згоди, необхідної для існування та зміцнення «справедливого суспільства». Л. Кольберг висловлює думку, що система виховання повинна спиратися на психологічні і соціологічні чинники, аналіз яких має здійснюватися на принципах філософської рефлексії. Своє завдання як дослідника він вбачає у підведенні такої концептуальної основи шляхом відповідних розробок. При цьому ключ до розуміння характеру і поведінки людини він, як і інші теоретики «нового гуманізму», бачить у моральній філософії. «Ми всі, навіть діти, є моральними філософами» [6, 29], — зазначає він, бажаючи підкреслити, що кожна людина має свої власні моральні уявлення, настанови, незалежні від соціальної групи, до якої вона належить. Отримання чіткого уявлення про моральні судження особистості, про стадії їхнього розвитку буде сприяти, на думку Кольберга, етичному прогресу суспільства. У результаті досліджень стадій розвитку моральної свідомості він прийшов до певних висновків, які стосуються змісту та механізму зміни моральної свідомості й поведінки особистості.

Схема розвитку моральної свідомості, представлена Л. Кольбергом, є результатом теоретичного узагальнення експериментальних досліджень, які проводилися протягом 12 років з інтервалом у 3 роки [7]. Об'єктом дослідження слугувала група хлопчиків (75 осіб) з різних країн і культур, яким на початку досліджень було від 10 до 16 років. Кольберг спільно з етнографами вивчав характер і рівень моральних суджень цієї групи дітей, виявляючи зв'язок їхніх суджень з поведінкою. Стадії морального розвитку були визначені Кольбергом на підставі тих відповідей, які досліджувані давали на поставлені гіпотетичні моральні дилеми. Основний висновок Кольберга зводиться до того, що у всіх культурах, незалежно від ступеня їхньої зрілості, існують однакові, інваріантні форми морального мислення індивідів, універсальні моральні принципи, норми і цінності. «Всі індивіди у всі епохи спираються на одні й ті ж моральні категорії, поняття або принципи; усі індивіди в будь-якій культурі проходять один і той же шлях морального розвитку, одні й ті ж стадії, хоча вони і розрізняються у темпах і в часі цього розвитку» [6, 36]. Відмітимо, що до цього висновку Кольберг прийшов на підставі відповідей дітей з різних країн, що досягли різного рівня суспільного розвитку. Причому відповідали вони на питання, пов'язані з простими нормами моральності. Природно, що відповіді дітей були дуже схожі, оскільки мова йшла про елементарні моральні вимоги. Розширювально тлумачачи результати цього експерименту, зводячи їх у загальний закон, Кольберг вважає, що всі принципи моралі однакові для всіх епох, однаково діють у всіх ситуаціях, протиставляючи тим самим етичному релятивізму позицію **етичного догматизму**.

Проте, висунувши спочатку ідею розвитку моральної свідомості, Кольберг згодом намагається поєднати з нею положення про інваріантність (незмінність) моральних принципів і цінностей. Утвердившись у думці, що моральний зміст особистості не щось застигле, а проходить у процесі свого розвитку різні етапи або стадії, він прагне виявити джерело цієї зміни. Кольберг заперечує психологам, які розглядають моральний розвиток як наслідок внесення в свідомість дітей шляхом заохочень і покарань уявлень про моральні норми, установки, цінності, властиві батькам, соціальному середовищу в цілому. Він також не погоджується з представниками натуралістичних концепцій, які уподібнювали моральний розвиток біологічному зростанню, і протистоїть прихильникам фрейдизму, які вважають, що мораль має перш за все ірраціонально-емоційний характер.

Як і Дьюї та Піаже, Кольберг підкреслює *пізнавальний зміст моральних суджень*. Тому для нього стадії морального розвитку — не що інше, «як пізнавально-структурні зміни в уявленнях Я і суспільства» [6, 38]. Сутність цих змін у тому, що зі зростанням організму людини відбувається і її моральний розвиток, який розглядається Кольбергом як самоконструювання і саморегулювання людиною своєї поведінки в процесі

взаємодії із соціальним середовищем. При цьому здійснюється взаємодія пізнавальної здатності людини, що перебуває під впливом принципу розвитку, а також її соціального досвіду. Іншими словами, йдеться про важливість самовиховання і механізм його здійснення.

Яку ж роль Кольберг відводить соціальному середовищу у формуванні моралі, що він має на увазі, коли говорить про взаємодію Я і суспільства? Який характер цієї взаємодії? Приступаючи до розробки своєї системи морального виховання, Кольберг пов'язував з цією системою вирішення завдання розвитку особистості з певною духовною структурою, яка дозволяє їй усвідомити необхідність активної участі в суспільному житті, що сприяло б її соціалізації та збагаченню соціального досвіду. Здавалося б, цим Кольберг визнає визначальну роль соціального середовища у формуванні моралі. Однак він відводить соціальному середовищу лише функцію сприяння формуванню психологічного механізму, тієї організуючої структури в свідомості особистості, яка обумовлює її прагнення до добра.

Щоправда, Л. Кольберг визнає, що і в суспільстві існують певні соціальні структури, які виступають стимулом для морального розвитку особистості. До їх числа він відносить сім'ю, економіку, соціальну стратифікацію, право, форму державної влади. Причому, Кольберг не заперечує, що в кожному суспільстві зміст таких інститутів різний. Проте важливішим за цей зміст є їхнє функціональне значення, яке залишається в будь-якому суспільстві незмінним. Незалежно від свого змісту вищезгадані інститути, на його думку, діють таким чином на особу, що вона розвиває в собі здатність ототожнювати свою роль з роллю інших людей. Іншими словами, всі етапи в розвитку суспільства однакові у своїй дії на людину, формуючи в неї тенденцію відноситися до інших людей, як до себе самої, і оцінювати свою власну поведінку з погляду інтересів інших людей, виявляти готовність і вміння жити їхніми відчуттями та інтересами. Прагнення піклуватися про благо інших, керуватися принципом справедливості й гуманності є властивим людям у будь-якому суспільстві. Основна мета морального виховання, власне, й полягає в тому, щоб досягти реалізації цього прагнення, цієї закономірності.

Ідея взаємодії пізнавальної здатності особистості і середовища пояснює, згідно з Кольбергом, яким чином людина може досягти моральної зрілості. Це відбувається так: людина сама програмує нові етапи свого морального розвитку, які краще організовують її соціальний досвід і дають напрям її діям. Коли, наприклад, дитина, стикаючись з вимогами середовища, виробляє зразки (стандарти) своєї поведінки, які вписуються в середовище, то це означає, за Кольбергом, що вона побудувала певну пізнавальну структуру. Зустрічаючись з новими вимогами середовища, які не укладаються у вже побудовану структуру, вона прагне змінити, перебудувати свої моральні судження. Таким чином, новий соціальний досвід, взаємодіючи з попередньою пізнавальною структурою особи-

стості, спонукає її щоразу шукати нову програму своїх дій, яка більшою мірою відповідала б новій ситуації. Неодноразово повторюючись, ця програма закріплюється в свідомості особистості, стає усталеною складовою її поведінки.

Очевидно, в системі Кольберга соціальний досвід лише «підштовхує» розумову діяльність особистості, сприяє пошуку відповідної пізнавальної структури. Вирішальна ж роль у моральному розвитку особистості в межах її взаємодії з середовищем відводиться пізнавально-організуючій структурі особистості, її здатності оперативно реагувати на вимоги середовища, спроможності до самоконструювання своєї поведінки. Взаємодія середовища і пізнавальної здатності людини допомагає, згідно з Кольбергом, встановленню гармонії, справедливості як у самій соціальній системі, так і в поведінці особистості. Відповідно, моральне виховання покликане стимулювати здатність людини конструювати свій моральний досвід і вдосконалювати організаційну структуру середовища. Моральні норми постають у такому розумінні конструкціями, а не віддзеркаленням інтересів, орієнтації особистості і суспільних відносин. І в цьому Кольберг вбачає вияв активної ролі моралі.

Необхідно звернути увагу на те, що характер взаємин середовища і особистості як основи формування моралі у Кольберга нагадує характер відносин суб'єкта і об'єкта, які виникають в межах досвіду в філософії Дьюї, і в яких провідна роль належить суб'єкту. Звичайно, активність — найважливіша риса моральної поведінки, але це не означає, що за своєю природою ця поведінка позбавлена об'єктивного, соціального джерела. Викликає сумнів також сам характер активності особистості, якою вона постає у Кольберга, тобто конструювання нею пізнавальної структури як джерела морального розвитку. Залишається незрозумілим, яка його мета і яке місце в процесі конструювання відводиться етичному ідеалу.

Розглядаючи нову програму поведінки особистості лише як відповідь на нові вимоги середовища, Кольберг вочевидь применшує активну роль особистості, обмежує свободу вибору. У його схемі випадає важливий елемент — оцінка особою нового соціального досвіду, нових вимог середовища. З міркувань Кольберга складається враження, що хоча особа і володіє розвинутою пізнавальною структурою, на вимоги середовища вона реагує автоматично. І тут позиція Кольберга об'єктивно наближається до позиції необіхевіоризму і, зокрема Б.Ф. Скінера, до ідей якого він відноситься негативно.

До того ж моральний розвиток у концепції Кольберга постає перш за все результатом психологічної здатності особистості грати визначену, однакову в усі епохи роль у суспільстві, яка зводиться до ототожнення своїх інтересів з інтересами інших людей. Таким чином, мораль різних епох і суспільств відрізняється не змістом своїх принципів, а *ступенем розвитку* одних і тих же принципів справедливості та гармонії. Гуманний характер цих принципів не викликає сумнівів. Проте, щоб він набув дієвості,

потрібно звернутися до обставин, за яких утверджується справедливість та гармонія людських відносин. Втім, у Кольберга немає навіть натяку на те, за яких соціально-економічних умов може бути реалізована людська потреба у таких відносинах.

Л. Кольберг відзначає, що прагнення особистості реалізувати свою роль виявляється у конфліктній ситуації. Ті ситуації, в яких немає конфлікту, він не вважає моральними. Моральний конфлікт, за Кольбергом, — це не що інше, як суперечність між здатністю особистості до ототожнення себе з іншими людьми і планами, прагненнями останніх. Проте Кольберг не пояснює, чому в різних ситуаціях виникає ця суперечність, що заважає людині у всіх випадках реалізувати свою здатність до ототожнення своїх інтересів з інтересами інших людей.

Він не може відповісти на це питання, бо соціальне середовище його цікавить не з погляду його ества, а лише з погляду його абстрактної функції надавати особі грати одну й ту ж роль — ототожнювати себе з іншими людьми. І весь шлях розвитку моральної свідомості особистості є шляхом досягнення нею психологічного зв'язку між здійсненням цієї своєї ролі і принципом справедливості.

Цей принцип Кольберг тлумачить у дусі «теорії справедливості», сформульованої у 1960-х роках американським теоретиком у галузі моральної філософії і права Дж. Ролсом. Основу справедливості Кольберг (слідом за Ролсом) шукає у природі людини. При цьому справедливість тлумачить як чесність, абсолютно рівний розподіл соціальних ролей і обов'язків незалежно від внеску особистості у загальну справу, від її моральних якостей. Поняття справедливості, якщо воно розглядається поза зв'язком із суспільними умовами, інтересами і потребами людей, виявляється суто абстрактним.

Справедливість як моральна якість — одна з сутнісних характеристик самої людини. І в цьому значенні можна говорити про вічну справедливість. «Справедливість, яка складає ество самого людства, — що це, як не вічна справедливість? Справедливість, яка є органічною, керівником, суверенним основоположним принципом суспільств, справедливість, яка, проте, дотепер була нічим, але повинна стати усім, — що це, як не мірило, яким повинні вимірюватися всі справи людські, до якого належить апелювати як до вищого судді за будь-якого скрутного випадку?» [3, 158].

При цьому судити про те, якою мірою є справедливими відносини між людьми, слід за реальним становищем особистості у суспільстві, по тому, наскільки широко і вільно вона може реалізувати свій потенціал, і по тому, чи узгоджуються ці відносини з економічними законами суспільства, а не з уявленням про вічну справедливість. За Кольбергом же, підтвердженням того, що моральні принципи є не зовнішніми правилами і не природно-еогоїстичною тенденцією біологічного організму, а виразом внутрішнього зв'язку між людиною і соціальним середовищем, служить лише її прагнення до справедливості.

Згідно з його логікою встановлення гуманних відносин між особою і суспільством залежить тільки від того, чи схильна особа їх встановити; об'єктивні передумови для цього не потрібні.

Разом з пізнавально-конструктивними здібностями людини як найважливішої першооснови розвитку моральної свідомості Кольберг визнає і роль у цьому процесі емоцій, почуттів та пов'язаних з ними схильностей особистості. Проте розвиток почуттів і емоцій, за Кольбергом, — це також розвиток структури з достатньо сильним пізнавальним компонентом. Він простежує це на прикладі появи почуттів страху, вини, сорому.

Ці почуття — результат процесу диференціації людського Я. І, як доречно відзначає Кольберг, подібно до будь-якого процесу диференціації, вони за своїм характером є свідомими. Диференціація в психології і моральній свідомості означає перехід від одного етапу в розвитку моральної свідомості до іншого. При цьому пізнавально-структурні риси залишаються основою морального розвитку. Звідси загальний критерій для визначення рівня морального розвитку Кольберг вбачає у процесі диференціації та інтеграції моральної свідомості. Диференціація припускає уміння особистості відрізнити суще від належного і узагальнювати факти морального життя для того, щоб скласти своє уявлення про належне. Інтеграція припускає готовність людини усвідомити необхідність наявності єдиних для усіх людей правил і принципів моралі. Саме така структура моральної свідомості надає можливість людині зрозуміти сутність моральних конфліктів і знайти їхнє вирішення.

У процесі аналізу механізму моральної свідомості Кольберг помічає низку цікавих моментів. Зокрема, він зауважує, що не може йти мова про розвиток моральної свідомості людини в справжньому значенні цього слова (особистості), якщо індивід не відрізняє суще від належного, не усвідомлює необхідності відноситися до інших людей як до рівних собі, не визнає, що моральні оцінки і принципи, які діють у суспільстві, повинні в рівній мірі застосовуватися до всіх його членів, незалежно від расової або національної приналежності, статі, соціального статусу тощо.

Але оскільки весь шлях розвитку моральної свідомості Кольберг розглядає лише як розвиток самосвідомості, виходить, що весь зміст моралі закладений у психології людини, а універсальна структура моральної свідомості постає головним чинником її розвитку. Звідси — абстрактне розуміння ним справедливості, рівності та інших гуманних моральних принципів, здійснення яких він пов'язує передовсім з розвитком самої структури моральної свідомості, а також з вихованням, покликаним сприяти механізму дії цієї структури, просуванню моральної свідомості від однієї стадії до іншої.

Не кажучи вже про утопічність такого погляду на розвиток моральної свідомості, не можна не помітити, що він звернений до внутрішнього світу особистості, до її психологічних установок. За всієї беззаперечної важливості цього аспекту проблеми виховання він не може не потребува-

ти філософського обґрунтування, визначення об'єктивних соціальних чинників, які обумовлюють розвиток моральної свідомості, з'ясування співвідношення між психологічними та соціальними чинниками в процесі цього розвитку тощо.

Але надати такого обґрунтування Кольберг не зміг. Більше того, характеризуючи стадії розвитку моральної свідомості, він навіть не торкається питання, чим обумовлені особливості кожної з них, обмежуючись суто пізнавальною інтерпретацією зміни моральних суджень. Практично не розкриває Кольберг і значення впливу культурних (у широкому значенні слова) цінностей на моральний розвиток людей і відповідно не порушує питання про необхідність розгляду морального виховання як частини громадянського виховання, яке враховує моральні стандарти суспільства тощо. Цю слабку сторону позиції Кольберга відзначають багато його західних опонентів, пояснюючи її саме відсутністю філософського обґрунтування процесу виховання [2, 157].

Л. Кольберг позначає три рівні, або етапи, у розвитку моральної свідомості, кожен з яких включає дві стадії. Взяті разом, вони створюють певний порядок, що виражає розвиток моральних суджень особистості в універсальній, незмінній для усіх епох і суспільств формі.

Перший етап у розвитку моральної свідомості Кольберг назвав *передумовним* або *доморальним*. На цій фазі індивід (дитина) сприймає добро і зло як наслідки тих або інших дій для особистості або як поняття, встановлені існуючою суспільною системою. **Перша стадія** розвитку моральної свідомості в межах цього етапу характеризується *орієнтацією на покору та покарання*. Добро та зло, правильне та неправильне розглядаються як своєрідні ярлики, що навішуються на дії, залежно від того, надають вони задоволення чи біль, спричиняють покарання чи винагороду. Поняття справедливості постає у цьому випадку не більш як виявом приємних і теплих відносин між людьми. **Друга стадія** характеризується *інструментально-релятивістською орієнтацією*. Правильним вважається те, що служить задоволенню особистих інтересів, а іноді (суто випадково) інтересів інших людей. Відносини між людьми на цій стадії мають обмінно-ринковий характер і не пов'язані з проявом лояльності, справедливості по відношенню один до одного.

Другий етап — *умовний*. Тут особистість приймає оцінки соціальної групи, до якої вона себе відносить. Сутність її моральної позиції — конформізм, згода з членами своєї групи, з настановами соціального ладу або, більш того, — активна підтримка існуючого ладу і ототожнення себе з його суб'єктами. У межах цього етапу розвитку моральна свідомість досягає **третьої стадії**, яка характеризується *безособовою згодою*. Добро і зло визначаються відповідністю суджень і дій людей правилам, нормам сім'ї, школи, нації незалежно від їхнього змісту, від наслідків, які вони мають для особистості. Іншими словами, те, що схвалено іншими, що виражає їхню волю, являє основу для моральних суджень індивіда. **Четверта стадія**

розвитку моральної свідомості пов'язана з орієнтацією на закон і порядок, з усвідомленням того, що відмова від соціальних, у тому числі моральних, норм спричиняє безладдя, хаос.

Третій етап розвитку моральної свідомості Кольберг назвав *пост-умовним* або *автономним*. Оцінка явищ і вчинків здійснюється незалежно від оцінок групи на підставі принципу, який людина сама обрала критерієм справедливості, рівності й поваги людей. **П'ята стадія** розвитку моральної свідомості, що досягається в межах цього етапу, характеризується *орієнтацією на соціальний договір і закон*, утилітаристськими настановами.

Розуміння правильності дії пов'язується тут з правами, інтересами, принципами особистості, які критично нею прийняті і з якими погодилося все суспільство. Судження, цінності, оцінки людей мають релятивний характер, тому на цій стадії увага приділяється насамперед засобу досягнення спільної згоди. Зазвичай перемагає офіційна точка зору. Проте допускається можливість вносити зміни в той чи інший закон, виходячи з принципу соціальної корисності. Всі обов'язки людей не зумовлені вільним вибором, а витікають із закону, прийнятого договору, згоди. Кольберг вважає, що офіційна мораль США, так само як і законодавство, дії уряду, виражає сутність п'ятої стадії розвитку моральної свідомості.

Шоста стадія становлення моральної свідомості виражає орієнтацію на загальні моральні принципи, або норми. Моральний вибір здійснюється особистістю на підставі веління її совісті, вільно обраних принципів, які сутнісно не є традиційними принципами моралі (наприклад, десять заповідей християнської моралі), а це принципи «справедливості, рівності і пошани гідності кожної людини» [7, 134]. Шоста стадія, на думку Кольберга, і є вищим етапом у моральному розвитку особистості. Тут судження людини набувають рис власне моральних суджень. Детермінуючи поведінку незалежно від намірів людини, вони, таким чином, набувають характеру моральних принципів, які слугують універсальною формою вибору.

Л. Кольберг поділяє точку зору І. Канта, а також Р. Хейра, що моральні принципи (зокрема розсудливість, прагнення людини до самореалізації, турбота про благо інших тощо) є універсальною формою вибору, якій повинні слідувати всі люди за всіх ситуацій. Визнаючи загальнолюдське значення гуманних моральних принципів, не можна, проте, не враховувати, що в різних умовах навіть в них може бути вкладено різний конкретний зміст, не кажучи вже про принципи більш абстрактні. Беззастережно, без урахування конкретних умов спиратися на ці «універсальні» принципи у виховній практиці не можна.

Кольберг не виявляє тут послідовності. З одного боку, він піддає критиці пануючу в індустріальних суспільствах «технологізовано-оперантну» систему виховання і суспільну мораль, а з іншого — як один з найважливіших моральних принципів відрекомендує «повагу до існуючого

порядку». Відтак, Кольберг змушений вносити поправки до своїх теоретичних постулатів.

«Моральні принципи, — уточнює він, — повинні враховувати конкретну ситуацію так, щоб мати на увазі інтереси кожної людини». У цьому разі всі принципи виражатимуть один основний принцип — принцип справедливості, який Кольберг вважає ключовою цінністю, наполягаючи на рівності прав кожної особистості і протиставляючи їм позбавленого критеріїв утилітаристського принципу щастя. «Наше поняття справедливості припускає, щоб ми в рівній мірі відносилися до вимоги кожної людини; це значно важливіше, ніж розглядати в рівній мірі щастя кожного» [6, 65].

У шосту стадію розвитку моральної свідомості Кольберг включає *орієнтацію на совість* як на керівний принцип поведінки, а також принцип взаємної поваги і довіри. Розглядаючи справедливість як вищу цінність, Кольберг вважає за можливе непокору закону, якщо останній не виражає сутності справедливості. Разом з тим він не уточнює, яким інтересам і потребам особистості слугує *принцип справедливості*.

За Кольбергом рівень моральної свідомості, відповідний шостій стадії його розвитку, є головним елементом змісту раціональної, автономної особистості. «Звичайно, — відзначає мислитель, — на цьому етапі етичного розвитку у людей також можуть бути розбіжності, висловлюватися різні думки, що пов'язане з певним рівнем пізнавальних здібностей людини. От чому паралельно з розвитком моральних суджень у людини нерідко спостерігається розвиток відчуття страху або провини». Звертаючи на це увагу, Кольберг прагне підкреслити складність моральної зовнішності людини, її суперечність, що необхідно мати на увазі в процесі виховання.

У публікаціях останніх років цінність висунутої ним схеми розвитку моральної свідомості Кольберг вбачає передовсім у тому, що вона слугує теоретичним обґрунтуванням зв'язку між моральним мисленням і моральною дією. «Високий рівень моральних суджень зумовлює моральну поведінку, яка включає чесність, уміння протистояти спокусі та альтруїзм» [8, 52]. Звідси слідує логічний висновок, що розвиток моральної свідомості — не самоціль, а засіб для досягнення потрібної поведінки.

Проте не в кожному суспільстві люди досягають зрілої стадії розвитку моральної свідомості. Не посилаючись на конкретне суспільство, Кольберг стверджує, що 75% дорослих людей в сучасних умовах практично не досягають цієї стадії. Проте, всі ці зауваження Кольберга не впливають на основний його теоретичний висновок, згідно з яким упродовж усієї історії людської цивілізації, у всі епохи залишаються незмінними одні й ті ж формальні поняття моралі й зразки морального судження, зберігається одна й та ж його логіка оперування ними.

Підкреслюючи важливість усвідомлення людиною конфліктів для розвитку моральної свідомості, для переходу її від одного етапу до іншого, Кольберг не уточнює, про які конфлікти йде мова, чи торкаються

вони оцінок існуючої ситуації різними людьми або тих її чинників, які формують мораль. Причому, розуміння особистістю цих конфліктів виявляється достатнім як для розвитку її моральної свідомості, так і для визначення її ролі в суспільстві. Підкреслюючи роль мови, її лінгвістичної функції у даному процесі, Кольберг до умов розвитку моральної свідомості відносить знання індивідом інших людей і суспільства в цілому. Ця умова є особливо важливою для здійснення людиною своєї рольової функції.

Однак можливість відігравати певну роль у суспільстві визначається не тільки суб'єктивними рисами особистості, до яких звертається Кольберг, а, в першу чергу, об'єктивними, соціальними умовами, їхнім характером. Щоправда, Кольберг відзначає, що для морального розвитку людей може виникнути необхідність у перегляді соціальних інститутів, якщо вони стали перешкодою для вільного вираження людьми своїх ідей і виконання ними соціальних ролей, якщо у людей з'явилось переконання, що дані соціальні інститути не відповідають досягнутому рівню їхнього морального розвитку, не відповідають їхнім етичним вимогам. Але як цей перегляд здійснити? Для реалізації морального прогресу потрібен злам соціальних умов чи достатньо лише усвідомити необхідність заміни соціальних інститутів? Відповіді на ці питання Кольберг не дає.

Основний наголос у розвитку моралі Кольберг робить на роль пізнавальної здібності людини, надаючи особливого значення логіці її мислення. Лише усвідомлення строгих логічних зв'язків набутих людиною знань дає їй можливість зрозуміти, яким чином ці знання можна застосувати для здійснення переходу від однієї стадії моральної свідомості до іншої. Але за всієї важливості логіки міркувань не можна відвернутися від їхнього конкретного змісту, бо якраз він і принципи, які формулюються на його основі, спрямовують моральний вибір, у якому тільки й виявляє себе результат міркування. Кольберг зайнятий пошуком інваріантних форм етичної свідомості, аби, спираючись на них, побудувати загальну модель етичної особистості. Він відстоює вибір, що містить заклик до логічної універсальності й послідовності, до совісті як керівного чинника та до взаємної поваги і довіри. Проте ця позиція «дуже абстрактна й індивідуалістична для світу, який вимагає масової солідарності в цілях поліпшення існуючого стану речей» [1, 101].

Моральна дія поза сумнівом, вимагає високого рівня морального міркування, але оцінити останній можна лише на підставі практичних дій, в яких виявляються такі моральні риси, як відповідальність, активність, здатність особистості поєднувати у своїй поведінці слово і справу, реалізувати в конкретній ситуації ті моральні цінності, які нею задоволені. У дискусіях, які ведуться за кордоном навколо концепції Кольберга, цей момент відзначається його критиками.

Один з теоретиків філософії виховання А. Харт, зокрема, пише: «На тлі формальних даних, що визначають пізнавальні, моральні стадії роз-

витку особистості, у нас мало свідочств про те, як ці знання впливають на позицію, політику або практику людей» [4, 61]. Завданням виховання і освіти є підтримка не лише стабільності суспільства, а й розвиток здатності до морального міркування, поєднаного з високим рівнем пізнавальних здібностей; за допомогою освіти новим поколінням повинні передаватися не лише сукупність певних знань, а й базові моральні принципи, здатність до раціонально-морального відчуття солідарності й належності до групи; вона покликана бути зразком суспільної моральності, спрямованої на підтримку соціальної, національної згуртованості й солідарності, практичного поєднання загальносуспільних цілей та індивідуальних інтересів.

Література:

1. Arnove R. A Sociopolitical critique of moral education / R. Arnove, G. Rhodes // *Bulletin of the School of Education*, 1995, v. 51, № 6. — P. 90–118.
2. Bergling K. *Moral Development. Validity Kohlberg's Theory* / K. Bergling. — Boston: World-Press, 1981. — 212 p.
3. Gorman Af. *Moral education. Peace and social justice* / Af. Gorman. — Boston: O'Hare Press, 2001. — 189 p.
4. Hart A *The educational challenge of academic freedom in the secondary schools* / A. Hart // *The High School Journal*, December-January 1992-1993, v. 66. — № 2. — P. 57–73.
5. Kohlberg L. *Education for a just society. (Moral Development, Moral Education. Ethics and Educational Policy)* / L. Kohlberg. — Birmingham: Munsey, 2000. — 496 p.
6. Kohlberg L. *Stages of moral development as a basis for moral education* / L. Kohlberg. — Bangor: University Press, 1992. — 238 p.
7. Kohlberg L. *The child as moral philosopher* / L. Kohlberg. — N. Y.: Chagan&Soltis, 1983. — 247 p.
8. Kohlberg L. *The relationship of moral judgment to moral action* / L. Kohlberg, D. Condee. — N. Y.: Appleton-Century-Crofts, 2004. — 162 p.
9. Rest J. *Developmental psychology and value education* / J. Rest // Munsey B. (ed) *Moral Development, Moral Education and Kohlberg*. — Harvard: The Harvard International Press, 2000. — P. 100–116 p.

***Виктор Зинченко.* Институализация морального сознания как предпосылка общественного развития в западной социальной философии образования.**

В статье анализируются идеи социализации в концепции морального сознания западной философии образования. Исследуются основные закономерности развития гуманистического подхода к проблемам гражданской институализации воспитания и формирования ценностных ориентаций.

***Viktor Zinchenko.* Institutionalization of Moral Consciousness as a Precondition for Social Development in Western Social Philosophy of Education.**

This article analyzes the idea of socialization in the concept of moral consciousness in western philosophy of education. The basic laws of humanistic approach to the institutionalization of civic education and values formation are investigated.